

TABAJDI GÁBOR

Magyar kereszténydemokraták dialógusa 1956 után*

Az elmúlt években egyre több hazai publikáció elemezte az egyházak, illetve a különböző keresztény szervezetek szerepét a hidegháborús Nyugat és Kelet közti kapcsolatok, transzferek alakulásában.¹ A kérdéskört elsősorban diplomáciatörténeti, egyházpolitikai és eszmetörténeti megközelítések alapján tárgyalták. Alábbiakban a magyar kereszténydemokrata hagyomány szempontjából vázolom fel e viszony alakulását, konkrét személyeket, döntési helyzeteket, pályáíveket mutatok be. Különböző forrástípusok felhasználásával, a történeti megismerés határait érzékeltetve szeretném körüljárni a hatvanas években meghatározóvá váló, dialógusnak nevezett folyamat értelmezési lehetőségeit.

Ez a magyar kereszténydemokratákkal is kapcsolatos folyamat értelmezhető a kádárizmus esszenciájaként, egy (zsarolásokkal és manipulációkkal) kikényszerített párbeszédként, de úgy is, mint egy reálpolitikai sakkjátzsma része. A dialógus vizsgálható mint egy sajátos nyelvi kód- vagy kommunikációs forma, amely a posztsztálinizmus diskurzusainak alapját ké-

* A közlemény megírásához szükséges kutatásokat az MTA Bolyai-ösztöndíja támogatta. A közlemény szempontjainak megvitatásáért a *Múltunk* szerkesztőségének mondok köszönetet.

¹ SZABÓ Csaba: *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Szent István Társulat–MOL, Budapest, 2005; FEJÉRDY András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2011.

pezte. Más megközelítésben a jelenség a személyes autonómiáért, identitásért vívott küzdelem részeként is felfogható.

A hatalom oldaláról 1945 után a kereszténydemokráciát leggyakrabban egyházpolitikaként, egyházi politikaként kezelték, látták és láttatták. Ugyanakkor a belső feljegyzések egy rivális világi ideológiaként, csoportképző erőként is elemezték. Ennek megfelelően az alábbiakban a kereszténydemokrata hagyomány képviselőiként egykori közszereplőkkel, potenciális politikusokkal, illetve a hatalomhoz való viszonyukkal foglalkozom.²

A párbeszédkészség alapjai

A keresztény társadalometika, illetve az 1930-as évek reformmozgalmainak bázisán kibontakozó magyar kereszténydemokrácia történetének sajátossága, hogy képviselőinek a kezdetektől szűk politikai mozgástér adatott. Jól ismert, hogy az eszmerendszert képviselő (Keresztény) Demokrata Néppárt Magyarország német megszállása idején az illegalitásban alakult meg 1944-ben. Nem sokkal később egyes szervezői a frontvonalakon átjutva igyekeztek kapcsolatot találni a megszálló szovjet alakulatokkal. Az átmenet éveiben a kereszténydemokrata szerveződések mozgásterét a kommunista párt aktuális törekvései (a „szálamitaktika”), valamint a közszereplők által felvállalt, a lehetőségekhez alkalmazkodó politikai stratégia biztosították.³ (A kereszténydemokrata szerveződésekben belüli

² E közleményben (és aktuális kutatásaim során) a magyar kereszténydemokrata hagyomány képviselőiként tekintek azokra a személyekre, akik ezt az önmeghatározást felvállalták, valamint a nyugati kereszténydemokrata programokhoz hasonló elveket valló hazai politikusokra és szervezetekre. Lásd Jenő GERGELY: *Christdemokratie in Ungarn 1944–1949*. In: Michael GEHLER–Wolfgang KAISER–Helmüt WOHNOUT (Hrsg.): *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*. Böhlau Verlag, Wien, 2001. 464–483.

³ IZSÁK Lajos: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*. Kossuth, Budapest, 1985; KOVÁCS K. Zoltán–ROSDY Pál (szerk.): *Az idő élén jártak: kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949*. Barankovics István Alapítvány. Budapest, 1996; SZAKOLCZAI György–SZABÓ Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956*. Gondolat, Budapest, 2011.

ellentétek végső soron a radikálisabb, rendszerkritikus személyek háttérbe szorulásával végződtek.⁴⁾

A reálpolitikai mozgástér azonban ismételten beszűkült Magyarországon. A fordulat éveiben rövid időn belül kiiktatták a nyugat-európai kereszténydemokrata pártokkal rokon nézeteket valló szereplőket a közéletből: Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Barankovics István és számos munkatársuk (pártjaik vezetőinek tekintélyes része) emigrációba kényszerültek.⁵ Az antifasiszta ellenállás bajtársai (az 1945 utáni címkézés szerint a „baloldali”, „haladó” keresztények) jobb esetben megtűrt személyekké, rosszabb esetben üldözött ellenséggé váltak. A visszaemlékezésekből is megismerhető történetek mellett, az újonnan feltárt állambiztonsági akták a „szürke eminenciások” kiiktatásának egyes további részleteire is rávilágítanak.⁶ A hatalom főként azokat a személyeket törte meg, semlegesítette, akik a kereszténydemokrata szerveződéseknek nemzetközi (nyugati) kapcsolatokat is biztosíthattak volna. A legfontosabb közülük talán a neves társadalomtudós, programíró (egyések szerint potenciális pártelnökjelölt) Kovrig Béla együttműködésre kényszerítése, „behálózása” volt.⁷ Más esetben az államvédelem „csak” segítséget nyújtott egyes személyek kiszorításához. Ennek példája a Magyar Szent Kereszt Szövetség vezetőjeként 1944-ben a nyilasokkal konfrontálódó, az embermentésben is

⁴ A folyamat legújabb elemzését lásd PETRÁS Éva: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcaiban. *Múltunk*, 2016/1. 90–107.

⁵ *Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 16. – 1949. április 12.* Szerk. VIDA István–MARELYN Kiss József. Jelenkutató Alapítvány, Budapest. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/index.htm Letöltés dátuma: 2016. szeptember 18.

⁶ Az üldöztetés emlékezetével kapcsolatban lásd KOVÁCS K. Zoltán–ROSDY Pál (szerk.): *Félbemaradt reformkor*. Róma, 1990.

⁷ TABAJDI Gábor: Egy értelmiségi megtörése: A Kovrig-dosszié. In: TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Corvina-1956-os Intézet, Budapest, 2008, 193–203.; PETRÁS Éva: Menekülés az emigrációba. Kovrig Béla kereszténydemokrata szociálpolitikus és az állambiztonság. In: GYARMATI György–PALASIK Mária (szerk.): *A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből*. ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2012. 245–262.

érdemeket szerzett, tekintélyes diplomata Cavallier József félreállítására.⁸

Ugyanakkor a hazai kereszténydemokrácia egy másik szempontból is sajátosan köztes helyzetben maradt: a magyar társadalomfejlődés sajátosságai, valamint a rendelkezésre álló idő miatt felemásan vált le az egyházakról, felekezeti szempontból pedig az ország katolikus lakosait érintette.⁹ Így a „modern” keresztény politikára 1945 után mindvégig rávetült Mindszenty József tevékenységének árnyéka. Közismert, hogy 1956-ban a keresztény jelzővel induló szerveződések is egymás után kelesték fel a bíborost. Ezt kihasználva Kádár János 1957. májusi parlamenti beszédében a Demokrata Néppárt programja, a politikai rendőrség által meghurcolt Mihelics Vid vezércikke alapján vázolta fel a kapitalista restauráció rémét, miközben az általa kreált fő ellenség az immár az amerikai követségen tartózkodó bíboros maradt.¹⁰ Mindszenty József sorsa az elkövetkező évtizedekben egyházpolitikai, diplomáciai ügyként a Kelet–Nyugat kapcsolatok fokmérője is lett.¹¹

Ugyanakkor az országból elmenekülő politikusok a külföldi magyar szervezetekbe való bekapcsolódás mellett nemzetközi kereszténydemokrata mozgalmakban is szerepet vállaltak. Ez a létszámában kicsi, de esetenként tekintélyes kapcsolatokkal rendelkező csoport nem kerülte el a hazai illetékesek figyelmét. Így az 1956-ban néhány napra színre lépő keresztény(demokrata) politikusok, miközben az elhúzódó megtorlás áldozatai lettek, nyugati kapcsolataik („fellazító tevékenységük”) miatt is célkeresztbe kerültek. Ugyanakkor az amnesztiával szabaduló közszereplőkkel a kádári hatalom ezen a kapcsolati hálón át is üzeni kívánt a nyugati világnak.

⁸ ÁBTL 3.1.5 O-12302 „Endrey Mihály”.

⁹ MÉSZÁROS István: *Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához*. Eötvös, Budapest, 2005.

¹⁰ Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott országgyűlés naplója. II. 1673–1674.

¹¹ BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. II. MTA BTK, Budapest, 2015.

Hazai impulzusok

A megtorlás és az 1958-as párthatározat nyomán meginduló vallásellenes kampányok árnyékában a kádári hatalommal megkezdett nem nyilvános üzenetváltások az egykori kereszténydemokraták körében is kimutathatók. A kádárizmus mint megváltozott hatalomgyakorlási mód újszerűen alkalmazta a politikai harc, a befolyásolás, a megnyerés és semlegesítés technikáit.¹² Az időszak politikai elképzelései, a rendelkezésre álló sporadikus források szerint, globális helyzetértékelésen alapultak, és az egyházpolitika területén fogalmazódtak meg. A megfelelő világpolitikai tájékozottsággal rendelkező expolitikusok vagy „szürke eminenciások” érzékelték, hogy az ország imázsának javítását célzó kádári törekvések új lehetőségeket nyithatnak meg számukra is. Az állambiztonság 1963 februárjában rögzítette a börtönből szabadult (a katolikus ifjúsági szervezetet, a KALOT-ot, egyszersmind a Demokrata Néppárt bázisát megszervező) Kerkai Jenő terveit. Ezek szerint a jezsuita páter nem kisebb célt tűzött maga elé, mint hogy a kelet-nyugati viszonyrendszerben Magyarország egyfajta mintaállammá váljék. Márkus László újságíró („Maróti Lajos” fedőnéven) tartótisztjének a következőket jelentette: „1963. február 6-án lakásomon felkeresett Kerkai Jenő, aki Püspökszentlászlóról utazott fel Budapestre [...] ismertette a magyar egyház jelenlegi helyzetét. Véleménye szerint mi leszünk a mintaállam, ahol megteremtik az egyház és az állam jó viszonyát. Ez jól bizonyítaná, hogy különböző világnézetű emberek megférnek a szocializmusban.” Kerkai az ügynök szerint azt is állította, hogy „a Vatikán magyarországi tájékoztatását ma is a jezsuiták végzik. Neki az állam részéről is megbízatása van, hogy a fejlődő jó viszonyt elősegítse.”¹³ A kijelentés valóságtartalma jelenleg nem ellenőrizhető, mindenesetre beleillett a kalandos sorsú jezsuita habitusába, és illeszkedett a nemzetközi enyhülés („a békés

¹² RAINER M. János: Posztsztálinizmus és kádárizmus – történeti diskuszusok. In: RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet-L'Harmattan, Budapest, 2010. 95–148.

¹³ ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.

egymás mellett élés”) tendenciájához, valamint a Szentszék új „keleti politikájához”.

A reálpolitikai folyamatok mellett, amint arra Hatos Pál tanulmánya nemrég rámutatott, nem hagyható figyelmen kívül ennek a folyamatnak a kulturális kontextusa sem.¹⁴ A szentszéki külpolitikai irányváltás előzményeként a nyugat-európai közélet baloldali fordulata, az antifasiszta hagyomány is meghatározóvá vált. A hazai (frankofón) kereszténydemokrata értelmiség ezeket a fejleményeket áttételesen érzékelve alakította ki álláspontját. A nyugati diskurzusban megfogalmazódó tételek a rendelkezésre álló szűk csatornákon eljutottak Magyarországra, s a hazai dialógus szellemi (ideológiai) alapjává váltak.

A hazai kereszténydemokrácia 1945–1949 közötti stratégiája, azaz a „korlátozott demokrácia” mozgásteréhez történő alkalmazkodás szintén hasznosítható előképnek bizonyult. Emellett alkalmasint megragadhatók azok a történelmi minták is, amelyek a hatalommal való kapcsolatteremtést megalapozták, majd a határokon átívelő aktivitást (transzferszerepet) igazolták. Az erdélyi származású (a kereszténydemokrata párt újjászervezésében 1956-ban és 1989-ben is kulcsszerepet vállaló) Keresztes Sándorról azt jegyezték fel, hogy „az állam és egyház viszonyát is úgy tekinti, mint a hajdani kisebbségi politika megismétlését. A marxistákat nagy ellenfélnek tartja, kikkel szemben csak azonos felkészülettel és komoly, számukra is érdekes és megfelelő koncepcióval lehet siker reményében tárgyalni”.¹⁵ Az állítás hitelességét növeli, hogy esetében legfontosabb kapcsolata is ismert. A szintén erdélyi származású Nonn Györggyel folytatott eszmecsereiről Keresztes „Magyar Károly” fedőnevű hálózati személyként tartótisztjének is beszámolt,¹⁶ de későbbi életinterjúja során is megemlítette.¹⁷ Ugyanakkor mint

¹⁴ HATOS Pál: Keleti politika – nyugati gyökerek. A Vatikáni Ostpolitik kulturális kontextusa. *Pro Minoritate*, 2014. tél. 23–39. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-02-Hatos.pdf> Letöltés dátuma: 2016. október 1.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor”.

¹⁶ ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”.

¹⁷ Keresztes Sándor-interjú. Készítette Javorniczky István 1994-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, Budapest.

évtizedes meghurcoltatást szenvedett politikus, majd zsarolással beszervezett állambiztonsági kapcsolat, két alkalommal is kiszabadult a hálózat kötelékéből. Későbbi ellenőrzései szerint pedig egyes egyházpolitikai értesüléseit, vagy akár a Márton Áronnal való üzenetváltásait, nyugati kapcsolatait eltitkolta az állambiztonság elől. A (kikényszerített) együttműködés, avagy a kollaboráció motívumai, mélységei a feldolgozható részleteket megismerve tehát többnyire összetettebbek, mint azt az egydimenziós értékelések mutatják.

Ráadásul a hatvanas években a világpolitikai enyhüléssel kapcsolatos optimizmus korántsem volt általános, a hatalom egyes intézményeiben még erőteljesen éltek a régi reflexek. A tudományos pályára visszavonult apolitikus néprajztudós (a Demokrata Néppárt egykori képviselője), Bálint Sándor ellen „Fellazítók” néven indult nyomozás. A professzor elleni alapos megfigyelési akcióban (lehallgatás, ügynökök, titkos házkutatások, naplójának elolvasása révén) a nyugati politikával (a kereszténydemokráciával) kapcsolatos véleményét is fürkésztek. Végül a bíróságig jutó konstruált (korábban többször leálított) ügyben, izgatásért, külföldi tanulmányútjairól behozott könyvek miatt ítélték el.¹⁸ A párt egykori sikeres szervezőjének, a Mindszenty-perhez kapcsolódóan meghurcolt Matheovits Ferenc 1964-es újbóli elítélését szintén a rendszer liberalizálódásának határait jelző „üzenetként” értelmezték bel- és külföldön egyaránt.¹⁹

A közvélemény alakulásáról eközben a hatalom az MSZMP hangulatjelentései mellett a besúgóhálózat rendszerszerű adatyűjtése alapján is tájékozódott. A célzott megfigyelések révén pedig képet kaphattak arról, miként értékelik a keresztény véleményformálók a nemzetközi élet fejleményeit. Ehhez ideális terep volt az *Új Ember* katolikus hetilap szerkesztősége, amely egykori politikusok, szervezők, a szellemi holdudvar meghatá-

¹⁸ CSAPODY Miklós: „A világban helytállani...” *Bálint Sándor élete és politikai működése, 1904–1980*. Korona, Budapest, 2004.

¹⁹ TABAJDI Gábor: Egy tipikus jobboldali összeesküvő. Matheovits Ferenc és a pártállam. In: *Bűvőpatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Szerk. UNGVÁRY Krisztián. 1956-os Intézet–Jaffa, Budapest, 2013. 221–256.

rozó személyiségeinek munkahelye maradt lényegében az egész korszakban. (Nem véletlen tehát, hogy a szerkesztőség lehallgatásának terve is felmerült.)²⁰ A pártkongresszusok, nemzetközi tanácskozások, vagy szovjet pártvezetők látogatásának fogadtatásáról készült jelentések alapján a belügyesek igyekeztek kategorizálni a célszemélyeket, feltárni a politikával kapcsolatos árnyalatnyi véleménykülönbségeket, és hogy ki miként értelmezi és sugározza tovább a nyugati híreket.²¹

A kádári hatalommal való érintkezés, ideologikusan a „párbeszéd”, illetve általánosságban a kommunistákhoz való viszony ezeknek az anyagoknak is központi kérdése maradt. Akár egy-egy lap szerkesztésének vitája kapcsán is figyelemre méltó, markáns álláspontok fogalmazódtak meg a „marxistákkal” kialakítandó viszonyról. 1972-ben, amikor először jelenthetett meg tematikus összeállítás a hazai katolikus sajtóban a kereszténydemokráciáról,²² az író-szerkesztő (egykori DNP-képviselő) Rónay György – besúgója szerint – így fogalmazta meg álláspontját: „A haladó keresztény felfogáshoz azonban jobb partnerek a marxisták, mint a magukat »haladónak« nevező keresztények. Itt is taktikát kell alkalmazni. Többre megyünk azzal, ha magunk mellé állítjuk a bizonytalankodó (saját világnézetükben) marxistákat, s ha majd velük szót tudunk érteni, akkor mehetünk bele frontálisan az igazi párbeszédbe.”²³

A megfigyelt kereszténydemokratákról szóló hasonló jellegű (egykorú) titkosszolgálati anyagok az informalitás világának fontosságára is emlékeztetnek. A lap későbbi szerkesztőjéről, Magyar Ferencről (aki „Igaz Sándor” fedőnéven maga is jelentett) Márkus László („Maróti Lajos”) ügynöki jelentése rögzítette, hogy esetenként személyesen Kádár Jánossal is egyezettett. Jellemzése a hatalom „partnerének” ideáltipikus leírásaként olvasható: „Politikai beállítottsága pozitív. Nem szereti ugyan a kommunista eszméket és mélyen hívő, de reális érdekével az

²⁰ ÁBTL 3.1.2. M-37479/3 „Sipos Péter”.

²¹ SZÓNYEI Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. Noran, Budapest, 2012. II. 186–211.

²² *Vigilia*, 1972/1.

²³ ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor”.

adódó helyzet kihasználását, a lehetőségekkel való élni tudást látja jónak. A szocializmust elfogadja az ateizmust nem.”²⁴ A pártvezetővel való kapcsolatára Magyar (aki maga is a KALOT-mozgalom szervezőjéből lett újságíró) visszaemlékezéseiben is utalt. Akár igaz ez, akár nem, úgy tűnik, hogy a hatalommal való nyílt vagy titkos egyeztetések, együttműködés (legyen szó az állami hivatalokról, a pártszervekről, vagy titkosszolgálatokról) a közbeszéd, a mindennapok része volt. Ennek a folyamatnak a szereplői (pártfunkcionáriusok, diplomaták, egyházügyi előadók, állambiztonsági parancsnokok és tartótisztek) az elmúlt évek kutatásai során mind szélesebb körben megismerhetővé váltak.²⁵ Pályájuk, feladatkörük, munkaterveik megismerése hozzájárul a különböző módon megközelíthető dialógus tartalmi elemzéséhez is.

Ideologikus keretek

A „keresztények” és a „marxisták” hazai és nemzetközi dialógusának kialakulását a hatalom részéről is különböző nézőpontokból látták. A politikai döntéshozatal háttéranyagainak kidolgozásáért felelős szervek (az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, az Állami Egyházügyi Hivatal) anyagai világméretű és történetfilozófiai összefüggésben értelmezték a folyamatot. Más megbízott tudományos műhelyekben (például az MTA Filozófiai Intézetében) részletesen is kidolgozták a hivatalos narratíva különböző elemeit. Ezzel megteremtették azt a nyelvi kódot, beszédmódot, amely alapvetően meghatározta az elkövetkező időszak kommunikációját. Az ideologikus elbeszélésekben a kommunisták voltak a világtörténelmi fejleményeket formáló és minden pozitív folyamatot kezdeményező erő. Így rögz-

²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”.

²⁵ SZABÓ Csaba–Soós Viktor Attila: *„Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Új Ember–Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2006; Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe.* PhD-értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2014.

zítették például, hogy „a kommunista pártok a keresztényekkel folytatandó párbeszéd szükségességét az antifasiszta népfrontért folytatott harc idején hangsúlyozták először”.²⁶ Másrészt a marxista elemzések az egyházak kríziseiből, belső válságából indultak ki, ebből vezették le a dialógus felé történt (kényszerű) fordulást. A propaganda által is gyakran hangoztatott tézisek között szerepelt a szocialista erők világméretű erősödése, a felszabadítási és békepolitika sikere, valamint a nyugati országok differenciálatlan antikommunista kampányainak a kudarca, illetve a szekularizáció nyomása. Az ilyen jellegű globális elemzések megszületését a nyugati, polgári kultúra, illetve filozófia képviselőivel meginduló közvetlen érintkezések (megismerés, bírálat, párbeszéd, vita) is elősegítették.²⁷

A realistább elemzések a nyugat-európai országokban, az ottani kommunista (marxista) pártok és keresztény szervezetek viszonyából indultak ki. Az egyházügyi hivatal egyik belső dokumentuma szerint az enyhülés időszakában egyházi oldalról először a katolicizmus egyes, nem hivatalos irányzatai (teilhardisták, perszonalisták), valamint egyes progresszív protestáns csoportok hangoztatták a dialógus fontosságát Franciaországban, Olaszországban, illetve Lengyelországban és Csehszlovákiában.²⁸

A folyamat (a többdimenziós diskurzus) magyarországi irányításával, elemzésével, koordinálásával több, külföld felé tevékenykedő hazai intézmény is foglalkozott a Magyarok Világszövetségétől a Magyar Távirati Irodáig. Az illetékesek mind részletesebben mutatták be a dialógus nemzetközi intézményesülését, az egyes országokban lejátszódó folyamatokat. Az adatgyűjtést az állambiztonság hírszerző részlegei is segítették a maguk eszközeivel.²⁹

²⁶ MNL OL XIX-A-21-c (ÁEH TŰK) 36. doboz.

²⁷ TAKÁCS Róbert: Nyitottság és zártság dilemmái – kulturális érintkezések a külfölddel és a Nyugattal. *Századok*, 2014/6. 1500.

²⁸ A folyamatban XXIII. János „Pacem in terris”, valamint VI. Pál „Ecclesiam suam” kezdetű enciklikáját, valamint a prágai Keresztyén Békekonferencia, továbbá az Egyházak Világtanácsának megnyilatkozásait tekintették döntőnek.

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-8-250 „Progresszivisták”.

A belső elemzések kimutatták, hogy a marxizmussal, illetve az arra épülő hatalmi rendszerekkel folytatott dialógus motivációi, értelmezési lehetőségei keresztény körökben eltérőek voltak. Így a meginduló hazai dialógust négy nemzetközi típus között igyekeztek elhelyezni. Az első megközelítés az eszmei ellentétek hangsúlyozása és a világnézeti pluralizmus fenntartása mellett konkrét ügyekben lehetségesnek tartotta az együttműködést. A második szerint a dialógus előmozdithatta, hogy a keresztények eszmeileg is helyeseljék a szocialista átalakulás folyamatát, cserébe az ateizmus propagálásának, hegemóniájának feladásáért. A harmadik csoport számára a dialógus csupán világnézeti vitaterepnek számított annak érdekében, hogy az egyháztól elszakadtakat ismét megnyerhessék. Egy negyedik típusú célkitűzés szerint a dialógus egyedüli értelme az lehetett, hogy kimutassa, hogy a marxizmus és a kereszténység között egyetlen közös vonás sincs, így teljesen elutasítandó.³⁰ Ez a rövid felsorolás önmagában is jelzi, hogy a párbeszédet folytató feleknek már a kapcsolat tartalmáról, fogalmairól is rendkívül eltérő álláspontjuk lehetett.

A hazai dialógus kereteit végső soron az MSZMP KB Politikai Biztosságának külkapcsolatokkal foglalkozó és egyházpolitikai határozatai szabták meg. Az előbbieket a Magyar Népköztársaság külföldre irányuló tevékenységében kiemelt szerepet szántak a haladó, progresszív erők támogatásának (megkülönböztetve szocialista, kapitalista és harmadik világbeli relációkat). Utóbbiak a kádárizmus gyakorlatát meghatározó 1958-as alapvetések szerint még viszonylag hosszú történelmi időszakban számoltak a vallásosság jelenlétével, ami szükségessé tette a párbeszédet (a valláskritika és az ateista kampányok fenntartása mellett).³¹ A kelet–nyugati párbeszéd végső soron jól illeszkedett a kádárizmus szövetségi politikájához, a dialógus tulajdonképpen annak kivetülése lett.

³⁰ MNL OL XIX-A-21-c (ÁEH TÜK) 33. doboz.

³¹ SZABÓ Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években. In: RAINER M. János (szerk.): *A „hatvanas évek” Magyarországon*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 63–95.

A dialógus szövegei

A keresztény-marxista dialógus legfontosabb fóruma Magyarországon a hatvanas évektől a *Vigilia* folyóirat lett. Az a lap, amelyik 1946-ban folytatásban közölte Jacques Maritain kereszténydemokráciáról szóló alapvetéseit. A folyóiratot Sik Sándor halála után Mihelics Vid és Rónay György, mindketten a Demokrata Néppárt (DNP) képviselői (1947–1949) szerkesztették. Mihelics a dialógus egyik első teoretikusa és propagálója volt. A neves szociológus-filozófus tevékenysége már 1947-ben az államvédelem célkeresztjébe került. Az 1956-os forradalomban vállalt szerepéért letartóztatták, de a felelősségre vonást végül elkerülte. Az elkövetkező években a *Vigiliában* is megjelenő cikkei az elsők között hangoztatták az állam és az egyház viszonyának rendezési lehetőségeit. Mihelics hatalommal folytatott személyes diskurzusa ugyanakkor csak töredékesen rekonstruálható. Bár ismert, hogy a II. Vatikáni Zsinatra már az állambiztonság hálózati személyeként utazott ki, jelentései csak kis számban maradtak fenn.³² Nyilvános szövegei mellett azonban mára hozzáférhetők a különböző hatalmi szervek számára készített beadványai és különböző konferenciabeszédei.³³ Ezekhez konkrét hivatkozási alapul a II. Vatikáni Zsinat friss dokumentumai szolgáltak. Az általa is meghirdetett közeledés kulcsszava a humanizmus lett. A programszerűen hangoztatott párbeszéd alapfeltétele az egyházak közéleti tevékenységének depolitizálása lett, ám ez a valóságban inkább a vallásgyakorlásnak a templomi keretek közé szorítását jelentette.

Az illetékes szervek által sugalmazott, lektorált, megőrzött szövegek egyre kifinomultabb érvekkel dolgoztak. A keletnyugati, illetve a marxista–keresztény dialógussal kapcsolatos tézisek részben a „békés egymás mellett élés” doktrínájából, a békepropaganda eszköztárából származtak. A leghétköznapibb és egyes egyházi személyek, valamint kommunista politikusok által gyakran hangoztatott megfogalmazása szerint: az atomfegyverek árnyékában már a valódi különbségek, politikai

³² ÁBTL 3.1.5. O-14963/7a. „Canale”.

³³ MNL OL XIX-A-21-c (ÁEH TÜK) 33. doboz.

frontvonalak nem a hívók és nem hívók, hanem a háború, illetve a béke pártján állók közé kerültek. Más megközelítésben a dialógus világnézeti alapja a kapitalizmuskritika volt. (Ilyen értelemben „baloldali keresztények” alkottak kapcsolatot a világrendszerek között.) Mindezt egyre gyakrabban egészítette ki a kialakulóban lévő nyugati fogyasztói társadalom, illetve a kommersz tömegkultúra bírálata. Az egyház társadalmi tanításából, a keresztényszociális programokból felhasznált tézisek, más ideológiai elemek elhalványítása mellett, alapozták meg a párbeszédet. A hatvanas években mindehhez konkrét filozófiai iskolák, nézetrendszerek is segítséget nyújtottak. A hazai szerzők mindenekelőtt Pierre Teilhard de Chardin munkásságára és a perszonalizmusra hivatkozva hangoztatták, hogy a marxista gondolkodás fejlődése (a személyiség kérdésének előtérbe kerülése) lehetővé teszi a dialógust. A szabadság és a humanizmus problémáit taglaló érvelésekhez hivatkozási alapul szolgált Karl Rahner munkássága is. A belső anyagokban, feljegyzésekben végső soron a marxizmus és a kereszténység összevetésével kapcsolatos gondolat kísérletek (tézis–antitézis) is megjelentek. Sajátos módon ilyen megközelítések az egyházi szamizdatban (a kötetlenebb magánbeszélgetésekben) is megjelentek, sőt ezek a megközelítések szóbeli hagyományban fennmaradtak. Így a kor hangulatát jelzik azok az eszme-futtatások, amelyek a kommunista párt(állam) és az egyház történetének párhuzamos elemzése révén számos hasonlóságot mutattak ki.

Igaz, az izolált magyar keresztény közéletbe sokáig csak rendkívül szűrve érkezhettek a nyugati világ hírei. A *Vigilia* karaktere 1957-es újraindulása után fokozatosan változott meg. Eleinte vezető békepapok írásai hirdették az állam és az egyház megállapodásának gyümölcseit.³⁴ A nyugati világra Mihelics Vid rovata jelentett ablakot. A II. Vatikáni Zsinaton részt vevő, onnan tudósító szerkesztő jelen lehetett a katolikus egyház történelmi (a modern világhoz való viszonyt újra-

³⁴ HORVÁTH Richárd: „Íme a látók, kiáltanak...” A békemozgalom tízéves évfordulóján. *Vigilia*, 1959/5. 261–265.; BREZANÓCZY Pál: A tizenötödik évfordulón. *Vigilia*, 1960/4. 193–196.

definiáló) dokumentumainak megszületésénél.³⁵ Ő vezette be a dialógus fogalmát a közbeszédbe. Az új típusú diskurzus jegyében a korszakban számtalan nemzetközi konferenciát, tanácskozást rendeztek, többek között magyar résztvevőkkel. (A marxista és a keresztény gondolkodók viszonyának természetesen létezett egy belpolitikai dimenziója is a nyugat-európai országokban.) A tanácskozáson részt vevő tudósok hangulatáról az ellenőrzésükkel megbízott hálózati személyek (esetenként önmaguk) is jelentettek.³⁶ A katolikus sajtó olvasói először az 1966-ban Herrenchiemseeben, illetve 1967-ben a csehszlovákiai Mariánské Lázněben³⁷ tartott konferenciákról olvashattak részletesebben. Magyarországon ezt a párbeszédet Lukács József és Mihelics Vid jelenítette meg elsősorban az értelmiségi fórumokon. Cikkeikben egymást idézve, hivatkozva fejtették ki nézeteiket.³⁸ Úgy tűnik, hogy a dialógusnak ezt a formáját, ezt a szerepkört a Szentszékkal kötött részleges megállapodás után a kinevezett katolikus egyházfők vették át. Ebben az értelemben a kereszténydemokrata értelmiség a hatvanas évekig egy további elemzésre méltó pótszerepet töltött be a hazai közéletben.

Az emigráció szerepe

A nyugat–keleti transzfereknek sajátos típusát jelentették az emigrációval folytatott üzenetváltások. A dialógus ezen a területen kikényszerített párbeszédként, másrészt a személyes autonómiáért folytatott küzdelemként is értelmezhető. Ezeknek a folyamatoknak a részletei, illetve titkosszolgálati vetületük az elmúlt években vált fokozatosan kutathatóvá. A kádári hatalom működésében bekövetkező változások egyes kereszténydemokrata politikusokkal kapcsolatos esetek kapcsán is kimutathatók. Az emigrációba kényszerülő egykori pártügyessel, Varga Lászlóval a magyar hírszerzés 1961 januárjában kezdett

³⁵ FEJÉRDY András: I. m.

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37479/4 „Sipos Péter”.

³⁷ MIHELICS Vid: Esmék és tények. *Vigília*, 1968/2. 117–120.

³⁸ Uo. 355–359.

intenzívebben foglalkozni.³⁹ Az ügyvédi praxisát az Egyesült Államokban is folytató Varga politikai aktivitása, a „magyar ügy” napirenden tartásáért folytatott tevékenysége és a totalitárius paradigmán nyugvó politikai írásai miatt került a szervek célkeresztjébe. Levezetésének megfigyelése során idővel arra következtettek, hogy az egyébként sikeres ügyvédet erős honvágy gyötri, s ez felcsillantotta a reményt, hátha megkönyékezhetik. A célszemélyként „Mickey B” fedőnevet kapó ügyvédet a Magyarok Világszövetsége, majd a diplomáciai képviselő nevében keresték fel, itthonról irányított levelet írtak neki.⁴⁰ A fennmaradt akta bizonyítja, hogy a titkosszolgálatok eszköztárában az ellenség lejáratása mellett továbbra is helyet kaptak a semlegesítés egyéb eszközei (nyilván a politikai megrendelő szándékaitól függően). A „Mickey B” környezetében mozgó ügynökök újabb és újabb lehetőségeket csillantottak meg, ám a kockázatos akciókat 1964-ben a Matheovits-per miatt felfüggesztették, 1965-ben pedig letettek Varga László beszerzéséről, és ettől fogva ellenséges személyként kezelték.

Kovács K. Zoltán (1949-ben, emigrációja miatt megnyitott) ügyét a hazai elhárítás 1959-ben vette elő, mivel az egykori képviselő rokonainak írt leveleiben a mezőgazdaság helyzetéről is érdeklődött.⁴¹ Mivel az egykori képviselő 1951 áprilisától Zoltán Károly néven a Szabad Európa Rádió műsorvezetője volt, a hírszerzés nagy erőket mozgósított manipulálására. Közvetlen családi környezetéből szerveztek be ügynököket, akikkel leveleket íratnak neki, hazacsábítása érdekében.⁴² Az évekig húzódó ügynek 1963 áprilisában a Bernből, „Bandel” ügynöktől érkező jelentés adott lendületet, mivel Kovácsot „baloldaliként”, a hazai termelőszövetkezetek mérsékelt híveként mutatta be. A jelentés szerint az egykori képviselőnek a rádiónál számos kellemetlensége adódott, például kiírták az ajtajára, hogy kom-

³⁹ „Mickey B”, ÁBTL 3.2.4. K-1799.

⁴⁰ A drámairó vénájú Varga több helyen is megírta, megjelentette megkezesé történetét. Lásd VARGA László: *Fények a ködben. Egy életút a nemzet szolgálatában*. Médiamix, Salgótarján, 2002.

⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-12467/1.; „Szabadeurópás”, ÁBTL 3.1.5. O-12467/2. Kovács. K. Zoltán.

⁴² ÁBTL 3.2.4. K-2125 „Welwood Jas”.

munista. Egyes ügynöki jelentések az egykori politikust – valóságossága mellett – a szövetkezeti gondolat híveként mutatták be. Mindezek alapján a szervek lehetőséget láttak Kovács újabb megkörmövezésére. Ő azonban, az akta tanúsága szerint, az ígéretek ellenére kitért az együttműködési kísérletek elől, így lettek a beszerzéséről. 1967 végétől ismét kompromittálandó személy lett az elhárítás számára, és tiltó névjegyzékre került. A kádári hatalmi szervek és a kereszténydemokrata emigráció üzenetváltásai tehát közvetett módon (hivatásos tisztek, kituztatott hálózati személyek, vagy éppen újságcikkek révén) zajlott. Ez a kommunikációs folyamat szintén csak a manipulációs, illetve zsarolási technikák figyelembevételével értelmezhető.

Az egykori kereszténydemokrata pártvezetők sorsa eltérően alakult az emigrációban. A legkorábbi kereszténydemokrata programot jegyző Kovrig Béla emigrációja után tudósként tevékenykedett, és mértékadó történeti-szociológiai elemzéseket jelentetett meg.⁴³ A Magyar Függetlenségi Párt egykori vezetője, Pfeiffer Zoltán az emigrációban szintén fokozatosan visszavonult a közéleti szerepvállalástól, véleményét az *Amerikai Magyar Népszava* rovatvezetőjeként fejtette ki a hatvanas évekig. Pfeiffer nem kérvényezte az amerikai állampolgárságot, személyes helyzete Kelet és Nyugat között rendezetlen maradt.⁴⁴

A Demokrata Néppárt egykori vezetője, Barankovics István tanulmányíróként, elemzőként figyelte a világpolitikai folyamatokat, véleményvezérként szerepe volt a kapcsolatok alakulásában. Változó aktivitással jelen volt az amerikai és az európai közéletben: választási beszédeket tartott, konferenciákon szerepelt, külpolitikai újságíróként, tanácsadóként befolyásos elemzéseket készített. Ezekben olykor a szovjet imperializmusra figyelmeztetett, máskor az egyházüldözés folyamatát (a fo-

⁴³ 1954-ben, illetve 1958-ban megjelent műveinek lásd új kiadásait: KOVRIG Béla: *Magyar társadalompolitika: 1920–1945*. Gondolat, Budapest, 2011; KOVRIG Béla: *Nemzeti kommunizmus és Magyarország. Egy eszme története*. Gondolat–Barankovics István Alapítvány, Budapest, 2016.

⁴⁴ SZERENCSES Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán 1900–1981*. Kairosz, Szentendre, 2003. 245–254.

goly egyház szempontjait) taglalta.⁴⁵ Mindezzel ő is magára vonta a magyar állambiztonság figyelmét. Egy 1961 januárjában készült összefoglaló még „elhárítási objektumként” kezelte, s tervek készültek a kompromittálására. S bár 1962 októberében lemondtak az ellene folytatott közvetlen akciókról, nem került ki teljesen a szervek látóköréből.⁴⁶

A sajátos kelet–nyugati diskurzusba az egykori vezető politikusok közül leginkább Sulyok Dezsőt (a Magyar Szabadság Párt alapítóját) sikerült bevonni.⁴⁷ Az emigrációs politizálás légkörétől megcsömörlött Sulyok közvetítőként keresztül párbeszédet kezdeményezett a hazai hatalommal. A *Látóhatár* szerkesztőjével, Vámos Imrével, valamint Fekete Sándor íróval a Magyar Rádió címén levelezve nagyszabású elképzeléseket dolgozott ki emigránsok és hazai politikusok, kommunisták és emigráns jobboldaliak kiegyezéséről. A sajátos, egyszemélyes dialógus eredménytelenül zárult, Sulyok Dezső szintén elszigetelődött az emigrációban.

Az alapítók útja

A magyar kereszténydemokrácia bázisát megteremtő két jezsuita, Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm csak utóbbi 1966-os hazatérése után találkozhatott újra a pannonhalmi szociális otthonban. Kerkai ekkor súlyos börtönbüntetések után, betegen, továbbra is a „modus vivendi”-t kereste jezsuitaként. *Maradj meg magyar!* című írásában számot vetett a globális hatalmi erőter szabta lehetőségekkel is.⁴⁸ Nagy Töhötöm a rendjétől megválva, a szabadkőművesek életét megismerve, szintén az ideológiai el-

⁴⁵ *Híven önmagunkhoz: Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról.* Szerk. KOVÁCS K. Zoltán–GYORGYEVICS Miklós. Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, 2001.

⁴⁶ Az egykori pártvezetőről vezetett, ma ismert dossziében 1967-ig gyűjtötték megfigyelésének adatait. ÁBTL 3.2.4. K-1443 Barankovics István, ÁBTL 3.2.7. Cs-213. „Hontalanok”.

⁴⁷ STANDEISKY Éva: *A politikus erkölcsi dilemmái. Sulyok Dezső és a demokrácia.* Kézirat.

⁴⁸ ANDRÁS Imre–BÁLINT József–SZABÓ Ferenc (szerk.): *Kerkai Jenő emlékezete.* Egyházsociológiai Intézet, Budapest, 1995.

lenfelek világméretű összebékítésén dolgozott. Miután publikálta a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című művét,⁴⁹ kapcsolatba került a magyar elhárítás embereivel is.

A kereszténység és a kommunizmus világméretű összebékítésének gondolat kísérletét tartalmazó *Egyház és kommunizmus* című műve 1967-ben, Chilében jelent meg. Ebben a sajátos műfajú utópiában Nagy a II. Vatikáni Zsinat folytatását képzelte el, további radikális szociális lépéseket fejtegetve. A nyugati publicisztikában kedvelt fiktív alaphelyzet, a katolikus egyház reformjainak továbbgondolása Magyarországon veszélyes gondolat kísérletnek számított. Így Nagy Töhötömnek ez az írása sem láthatott napvilágot.

A hírszerzés ügynökeként „Kőműves Sándor” fedőnevet viselő exjezsuita, szabadkőműves feladata a vatikáni–magyar kapcsolatok manipulálása, a szentszéki diplomácia dezinformálása lett. Fennmaradt jelentései szerint saját maga számára ezt a „modus vivendi” kereséseként fogalmazta meg. Tapasztalatait, kapcsolatrendszerét a közvetítés szolgálatába, a rendelkezésre álló lehetőségek határainak a kipróbálására fordította.⁵⁰ Harminc év elteltével a kereszténydemokrata–keresztényszociális szerveződések közül, egy leendő párt bázisának megteremtéséből orosz-lánrészt vállaló jezsuita ismét egyházdiplomáciai szerepet vállalt. A Belügyminisztériumtól kapott Pusztaszeri úti lakásban (olykor a lehallgatástól félve) írt anyagait az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve juttatta ki. Sőt interjút adott a *Századok* sorozat Mindszenty Józsefről szóló (nyugati kultuszát ellensúlyozandó) dokumentumfilmjének.⁵¹

Összegzés

A hatvanas években a dialógus a kelet–nyugati diskurzus kulcsszavává vált. A politikailag túlterhelt fogalom többszörös jelentésrétegeinek (egyházi, politikai, publicisztikai használa-

⁴⁹ NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Universum, Szeged, 1990.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584 „Franz Kirchenbauer”.

⁵¹ PETRÁS ÉVA: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 2014/4.

tának) összemossa önmagában is alkalmat kínált a korábbi merev hidegháborús szembenállás oldására. Az ekkor keletkezett hivatalos megnyilatkozások, nyilvános szövegek mellett a hatalmi intézmények újabban feltárt iratai és a hozzáférhető magándokumentumok a folyamat összetettségére, az egyéni, személyes döntések szerepére figyelmeztetnek. A különböző források – legyen szó belügyi aktákról, egyházügyi iratokról, naplókról vagy sajtócikkekről – más és más lenyomatait rögzíteték e folyamatnak. Ám a különböző szituációkban (legtöbbször kényszerhelyzetekben) keletkező iratok ütköztetése termékeny forráselemzések kiindulópontja lehet.

Az egykori kereszténydemokratákat érő üldöztetés, diszkrimináció és a különböző csatornákon zajló (felemás) párbeszéd a hatvanas évektől együtt voltak jelen a hazai közéletben. A gyakorlati dialógus korlátait érzékeltetik a titkosszolgálati kollaboráció kényszerei, valamint az egykori kereszténydemokratákat ismételten elérő retorziók. Az itt vázlatosan ismertetett folyamatok mélységeinek, hatástörténetének és értelmezési lehetőségeinek a feltárása további kutatások tárgya lehet.

